

УДК 330.115

Є. Боршук,
В. Приймак,
С. Гинда

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ – ОСНОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Виявлено роль людського капіталу в забезпеченні ефективного функціонування економічної системи, її інтенсивного розвитку і підвищенні якісного рівня виробничих процесів на підприємствах. Досліджено необхідність у проведенні економічного дослідження комплексу елементів із управління персоналом і виявлення місця та ролі людини в умовах сучасного виробництва. Визначено необхідність аналізу сутності та можливості застосування в економіці України основних засад теорії людського капіталу як компоненту і фактору конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: людський капітал, конкурентоспроможність, ефективність, “людина економічна”, інновація, інвестиція.

Економічна та політична кризи, зменшення обсягів природних ресурсів, антитерористична операція та інші негативні впливи в Україні змушують підприємців шукати резерви виробництва, раціонально використовувати матеріальні ресурси та виробничі потужності, застосовувати інновації, та збільшувати частку людської праці у виробленій продукції. Виходячи з цього, науковці все більшу увагу приділяють вивченню людського капіталу, його формування, розвитку, відтворення, збереження і реалізації. Саме тому визначальним фактором ефективної діяльності будь-якого підприємства є людський капітал, який є його багатством, однією з найвищих цінностей, запорукою лідерства, конкурентоспроможності, прогресивності, які досягаються за рахунок знань, інформації, інновацій, джерелом яких є людина. На розвиток людського капіталу впливає багато чинників, що сприяють його накопиченню протягом усього життя людини. Враховуючи фінансово-економічну та політичну кризи в Україні, підприємства постійно шукають нові ресурси для оптимізації та підвищення ефективності своєї діяльності.

Питання сутності людського капіталу економіки підприємства – складні і багатопланові. Різноманітні аспекти цієї проблематики висвітлені у наукових працях видатних вітчизняних фахівців: С. Пирожкова, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Грішнєвої, О. Стефанишин, Л. Заяць, Л. Семів, Н. Кизима, Л. Михайлової, І. Калачової, А. Курило, В. Приймак та інших. Підставу для збереження людського розвитку через створення умов та можливостей для цього надають теоретичні та практичні вчені напрацювання Ю. Пахомова, І. Бондар, Б. Кваснюка, В. Онікієнка, В. Новікова, І. Гнибіденка, Ю. Зайцева, В. Лагутіна, В. Гришкіна, Г. Задорожного, В. Чужикова, С. Сіденко, В. Близнюк та інших.

Аналіз і узагальнення наукових концепцій, сучасних методичних і практичних розробок дає змогу стверджувати, що дослідження проблем людського капіталу економіки підприємств, незважаючи на їх актуальність, не були поки що належним чином висвітлені. Науковий і практичний стан досліджуваної проблеми зумовлює необхідність багатофакторного моделювання розвитку людського капіталу як фактора інвестиційної привабливості.

Людина за допомогою своїх творчих якостей, сил та здібностей знаходить і займає своє місце в суспільстві, а його діяльність впливає на розвиток економічних і соціальних наук. Водночас прискорений розвиток матеріально-технічної бази виробництва змінили проблеми розвитку людини та її продуктивних здібностей у забезпеченні економічного зростання. Як наслідок цього, продуктивні здібності людини розглядалися і оцінювалися як один із кількісних факторів виробництва. Завдання полягало лише в тому, щоб вдало поєднати працю, основний і оборотний капітали [1].

Більшість економістів формують структуру людського капіталу за витратним принципом, на підставі різних видів інвестицій у людський капітал. В. Близнюк характеризує його як “систему характеристик, які визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товару, послуг, даної вартості” [2].

Значний вклад у розвиток теорії людського капіталу зробила О. Грішнова. Узагальнивши різні підходи до дослідження і визначення цієї категорії, вона вважає, що людський капітал – це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичення людьми (людиною) певного запасу здоров’я, знань, навиків, здібностей, мотивацій, що цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника. Ми цілком погоджуємось з її думкою про те, що “людський капітал є приведена вартість минулих інвестицій у навички людей, а не цінність людей самих по собі” [3], тобто лише послуги праці людини, які вона продає на ринку, доцільно вважати капіталом.

На обмеженнях і недоліках у концепції людського капіталу наголошує С. Злупко [4]. Згідно з визначенням людського капіталу, в якому суть цього поняття зводиться до інвестування в освіту, науку, охорону здоров’я, в людину взагалі, що повинно згодом капіталізуватися і виразитись в темпах зростання виробництва, робить капітал всеохоплюючим. Але ж однакові інвестиції у людський капітал у різних країнах не викликають однакові економічні прирости. Неможливо всього людського капіталізувати, враховуючи широкий спектр людських почувань. Тобто за межами визначення людського капіталу є потужні джерела життєдайності людини, яка є головним персонажем того, що відбувається у світі. У концепції людського капіталу закладена деякою мірою одновимірність людини, яка ігнорує природні таланти і здібності її, здатність виконувати найефективніше певні функції.

Кожна людина уже на генетичному рівні відрізняється від іншої значною кількістю ознак, які жодними інвестиціями, освітніми і мотиваційними технологіями не вдасться нікому усунути. Окрім того, кожен індивід не тільки має свої вроджені таланти й обдарування, є носієм певного знання й уміння, а також є представником національної культури та трудових традицій конкретного народу.

У цьому контексті доцільно згадати М. Туган-Барановського, який наголошував на національно-патріотичних почуваннях, які мають величезне значення у сфері духовності кожного народу. На думку вченого, “мотиви й інтереси негосподарського роду мали особливо великий вплив на розвиток господарства, люди часто віддавали перевагу не корисному” [5]. Тобто сформувати національні почування, без яких проблематично використати весь ресурс людського потенціалу за допомогою інвестицій у людину, неможливо.

Категорію “людський капітал” доцільно розглядати залежно від мети дослідження, акцентуючи увагу на тих аспектах змісту категорії, які мають чіткі споріднені риси з іншими фазами відтворення. У нашому випадку це “людина

економічна”. На думку С. Мочерного [6], “людина економічна” розглядається як сукупність економічних потреб інтересів, цілей індивіда, органічне поєднання в ньому рис працівника і власника. Визначення “людини економічної” передбачає з’ясування її основних ознак, органічно пов’язаних із відносинами власності, що відображають природний (біологічний) і соціально-економічний аспекти розвитку людини в різних соціально-економічних формаціях. У ринкових умовах “людина економічна” виступає також носієм індивідуальної власності, спроможністю працювати, яка за своєю суттю є товаром.

“Людина економічна” за своєю економічною сутністю проявляється через поєднання двох форм власності – колективної і індивідуальної. “Людина економічна”, з точки зору своєї індивідуальної власності в суспільстві, є часткою колективної власності. Колективна власність створює людське багатство суспільства, незалежно від його суспільної форми. Індивідуальна власність у ринкових економіках одночасно є носієм цінової вартості, через яку вона обмінюється на іншу власність [7].

Значний внесок освіти в економічне зростання полягає у тому, що вона наділяє робочу силу продуктивними знаннями, сприяє нарощенню нових знань людини, стимулює процес продукування нових ідей та їх реалізації.

Таким чином, переорієнтація економіки на людський розвиток повинна стати найважливішою характеристикою майбутньої стратегії соціально-економічного розвитку, хоча б для необхідності виходу з того стану, в який ввів країну попередній тип розвитку. Посилення соціальної орієнтації зумовлюється також закінченням ізоляції українського суспільства від цивілізованого світу. Інтеграція України до світового суспільно-економічного простору вимагає орієнтації на значно розвиненіші форми прояву людської сутності економічного буття, на високі стандарти соціальної забезпеченості та соціальної захищеності людей, різноманітні методи соціалізації всього, що раніше сприймалося як особиста справа. У традиційному трактуванні соціальний аспект вважався похідним від економічного, людський розвиток – залишковим додатком до економічного, до того ж в традиціях здебільшого індустріального розуміння економічного добробуту та могутності. Такий підхід не враховує того, що інформаційна революція вже відкрила новий, постіндустріальний образ економічної моделі побудови суспільства, в якому економічна могутність створюється і примножується здебільшого внаслідок творчої інноваційної праці: управління інформаційними потоками, створення високих технологій тощо, що передбачає як обов’язкову умову високий рівень освіти, активну трудову мотивацію та мотивацію безперервного розвитку, а відповідно – постійне зростання людських потреб і цінностей та можливостей їх задовольняти.

Досліджуючи поняття “людський капітал”, потрібно зупинитись на поняттях “інтелектуальний капітал”. Це поняття вивчало багато науковців. Однак єдиної думки щодо формулювання визначення цього поняття та обґрунтування її сутності і структури у дослідників немає [8 – 10].

Узагальнюючи наявний теоретичний матеріал з досліджуваної проблематики, О. Кендюхов виділив три підходи до формулювання визначення інтелектуального капіталу: структурний, функціонально-структурний і термінологічний [11]. Він детально зупинився на найбільш поширеному – структурному підході, який означає визначення цього потенціалу шляхом розкриття його структури. Провівши критичний аналіз запропонованих різними науковцями визначень цього поняття, він зауважує, що донедавна інтелект асоціювався з природною розумовою діяльністю

людини. Однак на сьогодні спостерігається виділення порівняно нової категорії – інтелекту штучного, сутність якого полягає у відтворенні машиною окремих інтелектуальних дій людини. Тому, на його думку, інтелектуальний капітал – це капітал, створений людським і (або) машинним інтелектом та представлений інтелектуальними ресурсами. Тобто інтелектуальний капітал як узагальнююча категорія є сукупністю людського і машинного інтелектів, а також інтелектуального продукту.

Людський капітал як джерело економічного зростання розглядає О. Бородіна, наголошуючи, що людський капітал як продукт виробництва – це знання і трудові навички, набуті людиною у процесі навчання та трудової діяльності. Він має здатність нагромаджуватися. Нагромадження людського капіталу починається з шкільного віку і продовжується до закінчення ВНЗ, на курсах перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Для створення людського капіталу необхідні вчителі, підручники, посібники, бібліотеки, бази даних і час для навчання. Інколи студентів (у широкому розумінні – людей, що навчаються) розглядають як певних працівників, які займаються виробництвом людського капіталу, що використовуватиметься у майбутньому [12].

Із цього визначення можна зробити висновок, що основними характеристиками людського капіталу є такі:

- людський капітал, як і фізичний капітал, підвищує можливість суспільства виробляти нові товари і послуги, таким чином реалізовувати і вдосконалювати свої знання;

- людський капітал, як і фізичний капітал, є результатом робочого процесу;

- людський капітал, як і фізичний капітал, здатний приносити дохід протягом певного періоду часу.

Людський капітал є досить специфічним, він має матеріально-речове вираження, людський капітал у формі знань, здібностей, трудових та життєвих навичок неможливо побачити і відчутти. До того ж, у часі спостерігається зворотній процес постійного нагромадження людського капіталу, що продовжується невпинно.

Є два основні підходи, виходячи з яких можна моделювати і аналізувати взаємозв'язок між накопиченням людського капіталу і економічним зростанням. Перший підхід міститься у теорії людського капіталу Р. Беккера [13] і привернув до себе увагу із статтею Р. Лукаса. Він заснований на ідеї, що економічне зростання приводиться в дію накопиченням людського капіталу [14]. Другий підхід більш ранній і започаткований у роботі Р. Нельсона і Е. Фелпса, а пізніше розвинений у працях із економічного зростання [15]. При цьому підході передбачається, що запас людського капіталу визначає здібності економіки до інновацій і/або запозичення технологій у більш розвинених країнах, що, своєю чергою, сприяє прискоренню економічного зростання. На думку вітчизняних науковців, найважливішим чинником довготривалого економічного зростання України вважається людський капітал і його концентрація у великих містах. Віддача від інвестицій у людський капітал буває як у грошовій (у вигляді більш високих доходів), так і в не грошовій (наприклад, більшого задоволення від життя і роботи) формах. Можна говорити про внутрішні (приватні) і зовнішні (екстернальні) ефекти, пов'язані з інвестиціями в людину. Приватні вигоди дістаються їй самій, екстернальні – третім особам [16]. Рівень запасу людського капіталу відіграє більш значущу роль у визначенні темпу зростання доходу на душу населення України, ніж самі темпи його формування і накопичення.

Як впливає з вищезазначеного, на формування людського капіталу впливають такі умови, як: рівень охорони здоров'я, якість та доступність освіти, культурний рівень суспільства, розвиток науково-технологічних галузей, інформаційні ресурси та їх розвиток.

На нашу думку, на формування людського капіталу впливає взаємозв'язок компонентів, поданих на рис. 1.1. Як бачимо, залежно від того, які цілі ставить перед собою людина, залежить рівень життя. Ціль – це суттєва ознака процесу праці, бо саме нею визначається та система рухів і дій, яка з плином часу спрямовано працює на досягнення результату. Тому моральний сенс співвідношення цілей і засобів людської діяльності має прямий вплив як на розвиток особистості, так і на рівень життя та економіку держави. Адже моральні цілі і мотиви поведінки особистості парадоксально взаємодіють із засобами, які вона для цього використовує. Добрі наміри зазвичай призводять до наслідків, які не суперечать законам і створюють позитивну атмосферу для подальшого розвитку людини і реалізації наступних цілей.

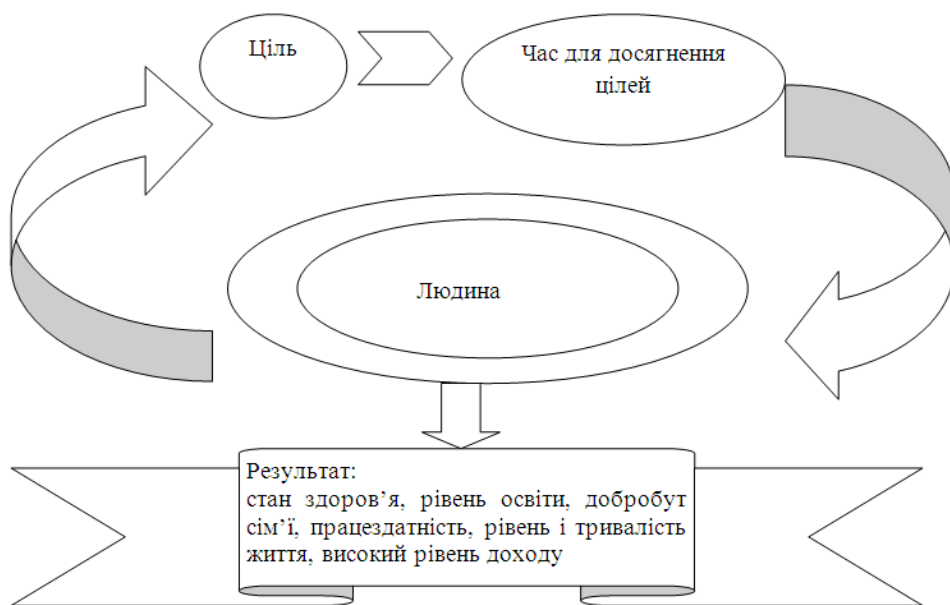

Рис. 1. Система накопичення людського капіталу персоналом підприємства

Серед філософів існує два суттєво різні погляди на час. Один із них розглядає час як фундаментальну структуру всесвіту, вимір, у якому відбуваються послідовності подій. Такого реалістичного погляду притримувався, зокрема, Ісаак Ньютон, тому такий час часто називають Ньютонівським [17]. Протилежна думка полягає у тому, що термін “час” не позначає будь-якого реального виміру, через який “рухаються” об’єкти чи події, ані будь-якої сутності, що “пливе”, а є інтелектуальною концепцією (разом із простором і числами), що дає змогу людям установити послідовність подій і порівнювати їх [18].

Тому, лише чітко поставлена ціль та ірраціонально використаний час на її реалізацію приносить позитивний результат, який впливає на накопичення

людського капіталу, рівень життя та економіку держави. Це свідчить, що від кожної людини залежить ефективність роботи підприємства.

Отже, людський капітал як соціально-економічна категорія є основою використання економічного підходу до аналізу найрізноманітніших явищ у таких галузях людської діяльності, які раніше цілком належали до сфери соціальних, демографічних, психологічних та інших досліджень. Економічний підхід максимізує поведінку індивідів і використовується при аналізі таких проблем, як теорія економічного зростання, розподіл доходів, інвестиції у людину, економіка освіти, планування сім'ї і ведення домашнього господарства, економічні аспекти злочинності та кримінальної діяльності, теорія міграції, дискримінація на ринках праці тощо.

Список використаної літератури

1. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування [Текст] : монографія / О. В. Захарова. — Донецьк : ДВНЗ ДонНТУ, 2010. — 376 с.
2. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В. В. Близнюк // Економіка і прогнозування [Текст]. — 2005. — № 2. — С. 67—78.
3. Грیشнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки [Текст] / О. А. Грیشнова. — К. : Знання ; КОО, 2001. — 254 с.
4. Злупко С. М. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні [Текст] : навч. посіб. / С. М. Злупко, Й. І. Радецький. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 193 с.
5. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии [Текст] / М. И. Туган-Барановский. — СПб. : Издание юридического книжного склада "Право", 1911. — 512 с.
6. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. Т. 2 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Видавничий центр "Академія", 2001. — 848 с.
7. Там само. — Т. 3. — 952 с.
8. Грیشнова О. А. Людський розвиток [Текст] / О. А. Грیشнова. — К. : КНЕУ, 2006. — 308 с.
9. Богиня Д. П. Основи економіки праці [Текст] / Д. П. Богиня, О. А. Грیشнова. — 2-ге вид., стер. — К. : Знання-Прес, 2001. — 313 с.
10. Приймак В. І. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України [Текст] : монографія / В. І. Приймак, О. М. Гинда. — Львів : РАСТР 7, 2013. — 438 с.
11. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального потенціалу / О. Кендюхов // Економіка України [Текст]. — 2003. — № 4. — С. 28—33.
12. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України [Текст]. — 2003. — № 7 (500). — С. 48—53.
13. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический поход [Текст] : избран. труд. по экономич. теор. / Г. С. Беккер ; пер. с англ. ; сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников ; предисл. М. И. Левин. — М. : ГУ-ВШЭ, 2003. — 672 с.

14. Lucas R. E. On the mechanics of economic development / R. E. Lucas // Journal of Monetary Economics [Text]. — 1988. — Vol. 22. — № 1. — P. 3—42.

15. Nelson R. R. Investment in humans, technological diffusion and economic / R. R. Nelson, E. Phelps // American Economic Association [Text]. — 1966. — № 2. — Vol. 61. — P. 69—75.

16. Родченко О. О. Формування та використання людського капіталу. Регіональний аспект / О. О. Родченко // Збірник наукових праць [Текст]. — 2011. — Т. 12. — Вип. 183 : Трансформаційні процеси в сучасній економіці. — С. 156—161. — (Серія: Економіка).

17. Newton's Views on Space, Time, and Motion // Stanford Encyclopedia of Philosophy [Text]. — [S. p.] : Stanford University, 2013. — P. 22.

18. Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Factor_analysis.

Ye. Borshchuk

V. Pryimak

S. Hynda

HUMAN CAPITAL AS A BASIS FOR ENTREPRISE DEVELOPMENT

This article reveals the role of human capital in ensuring the effective functioning of the economic system and its intensive development as well as improving the quality of production processes in enterprises. The article studies the need for conducting economic research of complex elements of human resources management and identification of the place and role of a man in conditions of modern production. The necessity of analyzing the nature and possibilities of using basic principles of the theory of human capital in Ukraine's economy is identified as a component and factor of enterprise competitiveness.

Key words: human capital, competitiveness, efficiency, "economic man" innovation, investment